

<https://doi.org/10.30546/114578.2025.9.1003>

MİLLƏTİMİN İMZASI – “ƏKİNÇİ”

Arif Kazimov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://ORCID.org/0000-0001-7369-5273>

arif.kazimov.1967@inbox.ru

Xülasə

“Əkinçi” qəzeti Azərbaycan dilində nəşr olunan ilk milli qəzetdir. Qəzetin yaranması görkəmli ictimai xadim Həsən bəy Zərdabının adı ilə bağlıdır. Qəzetin “qısa ömür sürməsinə” baxmayaraq, Azərbaycan ictimai fikrinin, dövrü mətbuatının tarixində dərin iz qoydu. Qəzet Əhsənül-Qəvaidin yazdığı kimi, şəfqətli nəsihətçi oldu. Hünər və kamal toxumları əkdı. Xalq ondan səmərə götürdü. Ayna oldu, eyibləri göstərdi. Milli yaralarımızı həqiqətin acı dərmanları ilə müalicə etdi.

“Əkinçi” pərakəndə halında bir-birindən xəbərsiz yaşayan ədib və şairlərin mərkəzini yaratdı. Onun fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan jurnalistika məktəbi və publisistika janrı yarandı. “Əkinçi” Azərbaycan mətbuatının sonrakı inkişafı üçün nümunə oldu.

Açar sözlər: milli mətbuat, jurnalistika məktəbi, publisistik janr, dövrü mətbuatın bünövrəsi, siyasi manevrlər.

THE SIGNATURE OF MY NATION – "AKINCHI"

Arif Kazimov

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

"Akinchi" was the first national newspaper published in the Azerbaijani language. The establishment of the newspaper is closely associated with the prominent public figure Hasan bey Zardabi. Despite its "short lifespan," the newspaper left a deep mark on the history of Azerbaijani public thought and periodical press. As Ahsanul-Gavaid wrote, the paper served as a compassionate advisor. It sowed the seeds of courage and virtue. The people benefited from it. It acted as a mirror, revealing flaws. It treated national wounds with the bitter medicine of truth.

"Akinchi" became a center for writers and poets who had previously lived in isolation, unaware of each other. Thanks to its activity, the Azerbaijani school of journalism and the genre of publicistic writing emerged. "Akinchi" became a model for the future development of the Azerbaijani press

Key words: national press, school of journalism, publicistic genre, foundation of periodical press, political maneuvers.

ПОДПИСЬ МОЕЙ НАЦИИ – «ЭКИНЧИ»

Ариф Казимов

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

Газета «Экинчи» была первой национальной газетой, издававшейся на азербайджанском языке. Её появление связано с именем выдающегося общественного деятеля Хасана бека Зардаби. Несмотря на свою «короткую жизнь», газета оставила глубокий след в истории азербайджанской общественной мысли и периодической печати. Как писал Эхсанюль-Кяваид, газета стала заботливым наставником. Она сеяла семена мужества и добродетели. Народ извлёк из неё пользу. Газета стала зеркалом, показывавшим недостатки. Она лечила национальные раны горькими лекарствами истины.

«Экинчи» стал центром для писателей и поэтов, ранее живших в изоляции и не знавших друг о друге. Благодаря её деятельности зародилась азербайджанская школа журналистики и жанр публицистики. «Экинчи» стал образцом для дальнейшего развития азербайджанской прессы.

Ключевые слова: национальная пресса, школа журналистики, публицистический жанр, основа периодической печати, политические манёвры.

Giriş/Introduction

XIX əsrin 70-ci illərində kapitalizmin sürətli inkişafı mərhələsində müasir elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin, xüsusilə kənd təsərrüfatına dair təcrübə biliklərin də ölkənin müsəlman zəhmətkeşlərinə çatdırılması, ağır əməklərini səmərəli və faydalı etmək zərurətini meydana çıxardı. Bu tarixi zərurəti təbiətşünas alim, məşhur millət xadimi Həsən bəy Məlikov Zərdabi hiss etdi. 1873-cü ilin 12 aprelində Bakı və Tiflis dəftərxanaları arasında bir il altı ay davam edən süründürmələrdən sonra 1874-cü ilin 5

oktyabrında Həsən bəy Məlikova Bakıda “Əkinçi” qəzetinin nəşrindən ötrü icazə verildi. Bununla da qəzet nəşr etmək yolunda duran manelərdən biri götürüldü. Lakin qəzet nəşrində o qədər də asan olmayan digər manelər üzə çıxdı. Naşirin özünün dediyi kimi, “pul yox, çapçı yoldaş yox, kitabxana yox, hürufat yox”. Çətinliklərə baxmayaraq, sonsuz Vətən eşqi, millət məhəbbəti Həsən bəy Zərdabiyə güc verdi. Nəhayət, 1875-ci ilin 22 iyulunda Bakı şəhərində ana dilində birinci qəzet nəşr olundu. Bununla da Azərbaycan dövrü mətbuatının bünövrəsi qoyuldu.

“Əkinçi” sahə qəzeti idi. Onun qarşısında duran birinci dərəcəli məsələ, başlıca məqsəd kənd təsərrüfatına dair müasir elmi bilikləri diyarın müsəlman əhalisi arasında yaymaqdan və aqrar sahədə iqtisadi dirçəlişə nail olmaqdan ibarət idi. Bu isə rəsmi hökumət dairələrinin fikrinə görə, birbaşa kənd və şəhər əhalisinin maddi rifah halının yaxşılaşmasına kömək etməli idi. Əslində qəzetin nəşrinə bu məqsədlə icazə verilmişdi. Şübhəsiz, ilk milli qəzetin “Əkinçi” adlanması və onun öz fəaliyyətini yalnız kənd təsərrüfatına dair məlumat təbliğ etməklə məhdudlaşdırılması müəyyən mənada Həsən bəy Zərdabi tərəfindən arzuolunmaz hal idi.

O, fəaliyyət meydanına müasir ictimai münasibətlərdən kənarda saxlanmış, siyasi cəhətdən hüquqsuz, iqtisadi cəhətdən müflis, mədəni cəhətdən cəhətdən kasıb, biçarə bir millətin müəllimi və xadimi kimi gəlmişdi. O, siyasi-ictimai və əbədi istiqaməti olan qəzet nəşr etmək arzusunda idi. Lakin dövrün onun arzuları qarşısında çəkdiyi sədləri gördükdə Zərdabi məcburən çarizmin verdiyi cüzi mərhəmətə qane oldu. Nasir “Rusiyada əvvəlinci türk qəzeti” məqaləsində yazırdı: “...*Hər kəsi çağırıram gəlməyir, deyirəm qanmayır.... belə də qəzet çıxarmaqdan savayı bir qeyri əlac yoxdur ki, kağızın üstünə yazılmış sözlər qapı-pəncərələrdən o iman mənzillərinə çatma bilsin*” [Zərdabi, 1960:3].

Lakin H.Zərdabi siyasi maneələri edərək daşdığı adi leksik mənadan fərqli olaraq, “əkinçi” sözünə geniş mənə aşılıdı.

Onun kənd təsərrüfatı, ticarət və iqtisadiyyata dair məsələlərin fonunda radikal maarifçilik ideyalarının təbliğindən ötrü tribunaya çevrildi. Məşhur millət xadimi İsmayıl bəy Qəmərlinskinin obrazlı şəkildə dediyi kimi, “*bir ovuc maarif buğdasını Həsən bəy ağamız səpdi. Daşlı, qumlu, dərə-təpə qara torpaqları sürməyə.... başladı*” [Zərdabi, 1962:17-18]. Qəzet səhifələrində özünə yer tapan elmi mətləblər aktual siyasi-sosial məsələlərlə ayrı-ayrı dövlətlərin ictimai, iqtisadi və inzibati vəziyyətilə, əhalinin yaşayış tərzini və mədəni durumu ilə əlaqələndirildi. Bu kontekstdə “Əkinçi” siyasi-ictimai görüşlərin formalaşmasına xidmət göstərdi.

“Əkinçi” “Daxiliyyə”, “Əkin və ziraət xəbərləri”, “Elmi xəbərlər” və “Təzə xəbərlər” adlı dörd şöbə ilə fəaliyyətə başladı. Dördüncü saydan başlayaraq qəzetdə ara-sıra “Məktub” və “Məktubat” adlı sərlövhə göründü. Dördüncü saydan sonra “Məktubat” əsas şöbəyə çevrildi. 1876-cı ildən başlayaraq, “Əkin və ziraət xəbərləri” “Əhvali-əhli-dəhat” adlandırıldı.

“Əkinçi”nin nəşrə başlanması ilə Azərbaycan yazıçılarının ilk təşkilatı yarandı. Əsrin ilk ədəbi meyvələri redaksiya ətrafında toplandı. Onlar məslək və peşələri etibarilə müxtəlif idilər. Qəzetin əsl müəllifləri H.Zərdabi, M.F.Axundzadə, Axund Əhməd Hüseynzadə, Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, Əsgərağa Gorani, Məhbus Dərbəndi, Həsən Əlqədari, Məhəmməd Tağı Əlizadə, Möhsün Badkubeyt, Heydəri idi. Bunlarla yanaşı, orada arabir kapitan Sultanov və Həsən Qara Hadi kimi zamanənin geridə qalmış mürtəcə adamları da çıxış edirdi.

Xanlıqlar dövrünün dərəbəylik idarə üsulundan qurtarıb kapitalizm burulğanına düşən və müasir dövrün yaşayış qaydalarına yiyələnmə bilməyən səriştəsiz müsəlman kütləsinə bələdçilik edib qurtuluş yolu göstərmək “Əkinçi” məramnaməsinin əsas məqsədini təşkil edirdi. “Əkinçi”lər belə hesab edirdilər ki, *“bu halda müsəlman millətləri tufana düşmüş gəmi təkidirlər ki, hər ləpə onların bir hissəsini aparıb qərq edir”* [Zərdabi, 1960:22]. Qəzet əməkdaşları xalqı qarşılaşdığı təhlükədən xilas etmək üçün “elm,təhsil” etmək, müasir elmi biliklərin əsaslarına yiyələnmək yolunu əsas şərt sayırdılar. H.Zərdabi yazırdı: *“Bizim zamanəmiz dəyişilib, biz elm sahiblərinə rast gəlmişik. Bizim ilə zindəganlıq cəngi edən millətlər elm, təhsil edirlər, ona binaən gərək biz də elm təhsil edək ki, onlara zindəganlıq cəngində qalib olmasaq da onların bərabərində dayanıb duraq. Yoxsa dövlət və xoş güzəranlıq onların əlinə gedəcəkdir və bizlər qürur ilə zindəganlıq cəngində məğlub olub tələf olacağıq”* [Vəzirov, 1961:29-35].

“Əkinçi”lər elmsizliyi müsəlman zəhmətkeşlərinin maddi və mənəvi yoxsulluğa məhkum olmasının, söyülüb talan edilməsinin səbəbi hesab edirdi. H.Zərdabi məhkəmələrdə savadsız əhalinin vəkillər tərəfindən soyulmasından söhbət açaraq yazırdı: *“Nə qədər biz avamıq, bizi aldadan olacaqdır. Advokatlardan bizləri xilas etmək ilə biz xoşgüzəran olmayacağıq. Onlar olmayanda bir qeyri-müftəxor bizim malımıza şərikin olacaqdır”* [Məlikova, 1939:13].

İstismarçılardan və rüşvətxor məmurlardan xilas olmağın yolunu elmi biliklərə sahib olmaqla hüquqlarını bilməkdə görən ədib yazırdı: *“Səy edin, qanacağınızı artırın, yəni elm təhsil edin ki, müftəxorların sizin tər töküüb qazanacağınız mülk və malınıza şəriqliyi olmasın”* [Məmmədov, 2006:96].

Dini və dünyəvi elmlərin müasir cəmiyyətdə mövqeyinə aydınlıq gətirmək, hər ikisinin ahəngdar inkişafını təmin etmək, əhalinin maddi və mənəvi dirçəlişinə nail olmaq məqsədilə əkinçilər “əsas elmi-ədyan və elmi-əbdan” mövzusunda müzakirə təşkil etdilər. Onun tənqidi atəşi dini elmlərin rolunu şişirdib dünyəvi elmləri inkar edənlərə qarşı çevrilmişdir.

Axund Əhməd, H.Zərdabi, Heydəri məsələnin bu şəkildə qoyuluşunu yanlış hesab edirdilər. Onlar “Quran”a istinad etməklə isbata yetirdilər ki, peyğəmbər insanların həyatı üçün dünyəvi elmlərin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirmiş, hətta bunları digər elmlərdən üstün tutmuşdur. Ona görə Məhəmməd sağlığında və xəlifələrin hakimiyyəti illərində İslam dünyasının hər tərəfində məktəblər, mədrəsələr açılmış, elmin işığı dünyaya yayılmışdır. Lakin xəlifələrdən sonra şahlar, sultanlar şəxsi mənafeləri xatirinə əhalini mütiləşdirib qula çevirmək naminə dünyəvi elmlərin qarşısını almışdılar. H.Zərdabi peyğəmbərin dünyəvi elmlər haqqında kəlamını izah edərək yazırdı: *“Elmi-əbdan hədisi 1293 ildir ki, xalqın ipini əllərində saxladan şəxslərə məlumdur. Amma onlar bəzi səbəblərə binaən bu çağacan nə ki ol hədisi xalqa bəyan etməyiblər, amma özləri də onun dalınca olmayıb müsəlman millətini sərgərdan qoyublar. Çünki qəzetin muradı xalqın gözünü açmaqdır. Ona binaən peyğəmbər əleyhissəlamun 1293 il əməl olunmayan qövsünü xalqa bəyan etmək qəzetə vacibdir”* [Zeynalov, 1973:83]. “Əkinçi”də müzakirələrin digəri “Elmi hardan öyrənək?” sualı ətrafında təşkil edilmişdi. M.F.Axunzadə “bizim əzizimiz və gözümüzün işığı Həsən bəy” müraciəti ilə başlanan məktubunda islam dünyasının tənəzzülünü, dini ixtilaflar zəmnində əhali arasında birliyin və yoxsulluq üzündən mədəni tərəqqi vasitələrinin yoxluğunu dəlil gətirib qəzetin elmə çağırışlarını həyata keçə biləcəyinə ümid bəsləməmişdi. “Əkinçi”lər M.F.Axunzadənin mülahizələrini oxucuların “bədəninə qorxu lərzəsi” salan “qışın çilləsində olan çovğuna” bənzətmişdilər. H.Zərdabi, M.T.Əlizadə, M.Səlyani əməli yollar təklif edərək “cəmiyyəti-xeyriyyə”lər təşkil etmək və əhalidən pul toplamaqla elmin təbliğinə lazım olan vasitələrin hazırlana biləcəyinə ümid yaratmışdılar. Bu yolda millət xadimlərinin fədakarlıq göstərmələrini əsas şərt hesab edən Məhəmməd Tağızadə yazırdı: *“Bu halda milləti-islam qüvvətdən düşmüş yer kimidir. Lazımdır ki, neçə nəfər sizin kimi öz bədənini oda yandırır, onun külü ilə bu yeri qüvvətə gətirsinlər ki, sizin övladınız bu yerdən bəhrəyab olsun”* [Zeynalov, 1973:103].

“Əkinçi” qəzeti fəaliyyət göstərdiyi müddətdə bir sıra problemlər qaldıraraq onun həlli yollarını axtarmağa cəhd göstərmişdir. Lakin “Əkinçi” dəyənəyi”nin, “seyid və müridlərin lənətinin” mollaların, mərsiyəxanların dad-fəryadını, erməni danosçularının fitnəsinin, məmurların təqibləri altında iki il iki ay nəşr olundu. Bu müddət ərzində qəzetin 56 nömrəsi çıxdı. General-qubernator D.K.Staroselskinin Bakıdan getməsi, 1877-ci ildə rus-türk müharibəsinin başlanması “Əkinçi”nin vəziyyətini ağırlaşdırdı. Qəzet 1877-ci ilin sentyabrında fəaliyyətini dayandırdı.

Nəticə/Conclusion

“Əkinçi”nin qısa ömür sürməsinə baxmayaraq, Azərbaycan ictimai fikrinin, dövrü mətbuatının tarixində dərin iz qoydu. Qəzet Əhsənül-Qəvaidin yazdığı kimi, şəfqətli nəsihətçi oldu. Hünər və kamal toxumları əkdı. Xalq ondan səmərə götürdü. Ayna oldu, eyibləri göstərdi. Təbib oldu, həqiqətin acı dərmanları ilə nadanların mərzətini müalicə etdi.

“Əkinçi” pərakəndə halında bir-birindən xəbərsiz yaşayan ədib və şairlərin mərkəzini yaratdı. Onları vahid bir ideya ətrafında birləşdirdi. Onun fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan jurnalistika məktəbi və publisist janr yarandı. “Əkinçi”lər sadə və aydın bir üslubun əsasını qoydular. O, Azərbaycan mətbuatının sonrakı inkişafı üçün nümunə oldu.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Zərdabi, H. (1960). Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Azərnəşr. – 359 s.
2. Zərdabi, H. (1962). Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Azərnəşr. – 233 s.
3. Vəzirov, N. (1961). Məqalə və felyetonları. – Bakı: “Yazıçı”. – 432 s.
4. Məlikova, H. (1939). Həsən bəy Məlikov Zərdabının tərcümeyi-halı //“Revolysiya və kultura” jurnalı. – № 6. – s.4-18.
5. Məmmədov, X. (2006). XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. – Bakı: ADPU nəşriyyatı. – 212s.
6. Zeynalov, N. (1973). Azərbaycan mətbuat tarixi. – Bakı: ADU nəşriyyatı. – 327 s.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	28.08.2025
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	04.09.2025
<i>Qəbul edilib</i>	13.09.2025
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	Rəzim Məmmədov
<i>filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent</i>	